

Szabadfalvi József

Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megte- remtésére

(A jogpozitivizmustól a neokantiánizmus meghaladásáig)

Az alábbiakban kísérlet történik annak bemutatására, hogy a 19. század végi pozitívista jogszemlélettől miként jutott el a magyar jogbölcseleti gondolkodás a neokantiánus jogfilozófia európai szintű műveléséhez és annak részbeni meghaladásához. A területi korlátokra tekintettel természetesen csak jelzés szintjén lehet a meghatározó tendenciákat és törekvéseket bemutatni. Ennek során mindenképpen indokoltnak tűnik - ha röviden is de - utalni ezt a fejlődési pályát megelőző előzményekre.¹

A magyar jogbölcseleti gondolkodás vázlatos áttekintésekor két általános megjegyzést kell előrebocsátanunk.² Elsőként szólni kell arról a sokat hangoztatott megállapításról, mely szerint az eredetiség hiánya jellemzi a magyar jogi tradíciót. E tekintetben valóban érezhető egy meglehetősen erős osztrák és német orientáció, mely Magyarország földrajzi adottságából, történeti-kulturális kötődéséből adódik. De emellett az egyes jogbölcseleti gondolkodók szemléletmódját természetesen más jogelméleti irányultságok is jellemzik, így beszélhetünk olasz, francia és még inkább angolszász hatásokról. Másodszor említést kell tenni Európa e közép-keleti régiója történeti fejlődésére jellemző sajátosságról, mely a jogtudományra és különösképpen a jogbölcseleti gondolkodásra sajátos kettősséget eredményező hatással volt. Így egyidejűleg tapasztalható volt a magyar jogi gondolkodásban a Corpus Iuris Revületében való élés, mely a jogi konzervativizmus egyfajta megnyilvánulásaként is értékelhető, illetve az aktuálisan legmodernebb európai jogelméleti törekvések szinte naprakész közvetítése a magyar jogtudomány és jogi oktatás számára. A legjelentősebb magyar jogfilozófusokra ez utóbbi sajátosság a leginkább jellemző.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében a 20. század közepéig – ha csupán a legrepresentatívabb képviselőire gondolunk – három nagy korszakot (természetjog, jogpozitivizmus, neokantiánus) különíthetünk el, nagyjából követve az európai jogbölcselet fejlődését. A természetjogi gondolkodás jelenlétével már az első magyarországi jogi fakultáson, a nagyszombati egyetemen találkozunk, ahol a római jog keretében került sor a természetjogi tanok oktatására. A 18. század közepén az akkori uralkodó, Mária Terézia vezettette be a természetjog intézményes oktatását. A jogbölcselet művelésének és oktatásának alapjait ekkoriban Hugo Grotius tételei, illetve a – Hobbes, Leibniz, Thomasius, Locke, Huber tanaiból építkező – Samuel Pufendorf és Christian Wolff nevével fémjelzett racionalista természetjog képezte. E tanok legfőbb képviselője és közvetítője *Karl Anton Martini* (1726-1806), akinek bécsi egyetemi professzorként latinul írt művei a kiegészítésig kötelező tankönyvek voltak a hazai jogi oktatásban. A természetjogi gondolkodás e válfajában az eredeti természetjogi elvek, a radikális

polgári törekvések és célkitűzések „megszelídülve” az abszolutista államnak és uralkodói akaratnak alárendelten érvényesültek. Vagyis a klasszikus természetjogi elvek csupán addig és olyan formában voltak értékesek és szükségesek a hatalom számára ameddig annak legitimáló alapját biztosították. A felvilágosult abszolutizmus számára alapvető fontosságú volt, hogy a jogi oktatás során jó állami hivatalnokokat képezzenek, akik biztos támaszát képezik a rendszernek.

A természetjogi tanok terén a 18. század végétől Magyarországon is a Kant-féle „észjogtudomány” (észjogi iskola) térnyerésével találkozunk. Eleinte a kanti tanokat homályosnak, fellengzősnek, sőt veszélyesnek tartva hivatalosan megtiltották tanításukat az egyetemi oktatásban, azonban a protestáns jogakadémiákon, melyek nyitottabbak voltak ekkoriban az „új” iránt, hamarosan a kötelező tananyag mellett a kanti gondolatok átadása is megjelent. A 19. század második harmadának meghatározó jogbölcseleti gondolkodója *Virozsil Antal* (1792-1868) már a kanti filozófia szellemében oktatta a jogbölcseletet. Művei – melyek többsége még mindig latin nyelven íródott – a hivatalos Martini-féle jegyzetek mellett „segédkönyvként” szolgálták a jogászképzést.³ Mindazonáltal Virozsil elmélete sajátosan ellentmondásos maradt, kiindulópontjait tekintve a kanti szabadság-eszményt követte, következtetéseiben azonban számos abszolutista igénynek megfelelő megoldás szerepelt. A 18. század végének és a 19. század első harmadának jeles magyar jogbölcselei közül említésre méltók még: *Stuhr József Fülöp*, *Petrovics József*, *Hirsch Mihály*, *Demjén Antal*, *Brezanóczy Ádám*, *Adámi János*, *Vuchetich Mátyás*, *Markovics Pál*, *Szibenliszt Mihály*, *Csatskó Imre*, *Vandrák András*. Esetükben mindenképpen érvényes az eredetiség hiányára hivatkozni, hiszen a klasszikus természetjog és a kanti észjogi tanok bűvöletében művelték a jogbölcseletet. De a 19. század közepén – *Hoffmann Pál* műveiben – már találkozunk az észjogi tanokat a német történeti jogi iskola – Savigny és Puchta – szellemében bíráló felfogással is, mely a jog legfőbb forrását a „nemzeti közszellem”-ben kereste.

A 19. század 40-es éveitől *Pauler Tivadar* (1816-1886) jogelméleti munkásságában lehetünk tanúi a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállósodására tett első jelentős kísérletnek, melyet egyben – a Nyugat-Európában ekkor már reneszánszát élő – jogpozitivizmus irányába tett lépésnek is tekinthetünk.⁴ Jogszemléletének sajátossága, hogy megpróbálta a kanti észjogi alapokat összeegyeztetni a történeti és nemzeti tradíciókat előtérbe helyező történeti jogi iskola szemléletmódjával. Jogpozitivizmusának „gyakorlati eredményei” igazságügyi minisztersége idején jelentőssé váló kodifikációs munkálatokhoz kapcsolódnak. A századfordulóhoz közeledve a társadalmi-gazdasági változásoknak, így az állami-politikai hatalom gyakorlásából magának mind nagyobb szerepet kívánó polgárság törekvéseinek az észjogi felfogás, pláne a klasszikus természetjogi szemléletmód már nem felelt meg. A közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is a társadalomtudományi gondolkodásban egyre nagyobb befolyásra tett szert a „tapasztalati világ” modellálására vonatkozó evolucionista-reformista magyar ázatokban megjelenő pozitivisták felfogás.

A jogpozitivisták szemléletmód végleges uralomra jutása a magyar jogbölcseleti iroda-

lomban *Pulszky Ágost* (1846-1901) munkásságához kapcsolódik.⁵ Pályája kezdetén az angol történeti jogi iskola szellemisége, illetve az antropológiai szemléletmód gyakoroltak rá jelentős hatást, aminek eredményeképpen az 1870-es évek elején lefordította Henry Maine *Ancient Law* című művét, és a magyar nyelvű kiadáshoz – a neves angol pályatárshoz, Friedrich Pollockhoz hasonlóan – több mint száz oldalas magyarázó jegyzetet készített.⁶ 1885-ben jelent meg nyomtatásban *A jog és állambölcsészet alaptanai* című korszakos műve. Egyetemi előadásait összegző könyve 1888-ban angol nyelven is megjelent Londonban.⁷ A kedvező fogadtatás ellenére a nagy cél, a mintaértékűnek tekintett angol tudományos közéletbe való berobbanás azonban nem sikerült. A kontinensről Angliába talán csak egy új paradigmával lehetett volna betörni. Az egyébként rá nagy hatást gyakorló Herbert Spencer grandiózus korabeli opuszai mellett nem volt igazán helye szintetizáló alapmunkának.

A hazai tudományosság szempontjából mégis mérföldkőnek tekinthető Pulszky teljesítménye, hiszen fő műve megjelenésétől számítják Magyarországon a jogpozitivizmus diadalra jutását. Pozitivist szemléletében egyaránt jól megfért a fejlődés-gondolatot meghatározó „életérdek” mint mozgató erő a klasszikus liberális jogfelfogást tükröző „cselekvőségi elmélet”-tel, mely szerint az államnak, illetve a jognak a lehető legnagyobb egyéni szabadságot, „cselekvőséget” kell biztosítani. Pulszky idejekorán fölfigyelt a 19. század végén bekövetkezett társadalmi, gazdasági, politikai változásokra, illetve annak az állam tevékenységi körére gyakorolt hatására. Az állami szerepvállalás erősödését a gazdasági viszonyok alakításában, valamint a szociálpolitikában és az egészségügyben vélte fölfedezni. Kora kapitalista fejlődési tendenciáit világosan érzékelve a klasszikus liberális eszmeáramlat meghaladásának tekinthető korai szociális állam ideáját vetítette előre, illetve idejekorán fölfigyelt a korabeli államkereteket később szétfeszítő nemzetiségi ellentétekre. Munkássága számos társadalomtudományi területre gyakorolt jelentős hatást, így egyaránt magáénak érzi Pulszky életművét a jogbölcseleten kívül, az államelmélet, a politikaelmélet és a szociológia. Az 1880-as évek végétől aktív politikai szerepvállalása elvonta energiáit a tudomány művelésétől, így életművét befejezetlennek tekinthetjük. Tanítványai közé tartoztak a századfordulót követő magyar progresszió kiemelkedő képviselői, mint például – a később jelentős jogbölcseleti életművet alkotó – Pikler Gyula és Somló Bódog, valamint – a politikus-tudós – Jászi Oszkár, akik polgári radikálisként egy új, modern, minden feudális kötöttségtől mentes 20. századi Magyarországgért küzdöttek. Úgy vélték, hogy csak egy széleskörű társadalmi, politikai és jogi modernizáció teremtheti meg a nyugat-európai fejlődési modell megvalósításának alapját.

A pozitivist szemléletmód a századfordulón *Pikler Gyula* (1864-1937) működésével érte el magyarországi történetének csúcspontját.⁸ Az állam és a jog kérdéseit a természettudományos megalapozású szociológia oldaláról közelítette meg. A jogfilozófiát a jog természettudományaként fogta fel. Pikler pozitivizmusa comte-i értelemben érvényes, a jogot mint társadalmi ténytet kezelte. Spencer egyértelmű hatása nyilvánul meg azon gondolataiban, amikor a társadalom fejlődési törvényeiből következtet a jogra. Sajátos elméletet állít fel az állam és a jog keletkezésével és fejlődésével kap-

csolatosan. Úgy véli, hogy az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekednek („belátásos elmélet”), s ennek során hívják életre és fejlesztik tovább a szükségleteiket egyre tökéletesebben kielégítő normákat és intézményeket. Az emberek így teremtenek meg olyan társadalmat, intézményeket és jogot, melyet racionálisnak és célszerűnek tartanak. A célszerűségi belátás hordozói, első felismerői, a társadalom legkiválóbb tagjai, az ún. művelt osztályok. Piklert az 1910-es évek elejétől kezdve egyre inkább a társadalmi jelenségek mögötti élettani és pszichológiai okok kezdték foglalkoztatni. Ennek következtében fokozatosan eltávolodott a jog- és állambölcselet kérdéseitől és lényegében tudományszakot váltva pszichofizikai és érzékfiziológiai kísérleteket folytatott. Ezirányú eredményeit főleg német nyelven publikálta.

A századfordulót követő időszak jelentős változást hozott mind az európai, mind a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia kisugárzása eredményeképpen végleg háttérbe szorultak a hagyományos természetjogi és jogpozitivisták megközelítései, illetve a történeti szemléletmód. A jogtudomány új utakat keresve ismeretelméleti, módszertani és modern értéktani szempontok előtérbe helyezésével kereste a jog új megközelítési lehetőségét. A magyar jogbölcseleti gondolkodásban mindez a folyamat elsősorban *Somló Bódog* (1873-1920) munkásságához kapcsolódik, akinek életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés fölszámolása és a korabeli élenjáró neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.⁹

Somló a magyar jogbölcseleti gondolkodás nemzetközileg is méltán legismertebb képviselője. Viszonylag rövid, negyedszázadnyi időt kitevő tudományos pályafutása két szakaszra osztható. Az 1910-ben megjelent *A jog értékmérő* című tanulmányát tekintik a korszakhatárt reprezentáló írásának. Az első pályaszakasz Spencer tanainak maradéktalan elfogadása és hirdetése, illetve Pikler természettudományos-pszichológiai belátásos elméleti felfogása¹⁰ és részben a materialista történefilozófia hatásának jegyében telt el. Érdeklődésének középpontjában az ún. naturalista szociológia problémáinak tárgyalása állt. Somló ez idő tájt Pulszky és Pikler mellett a magyar pozitivisták harmadik kiemelkedő képviselőjévé vált. Tudományos pályafutásának második korszakában következett be a neokantiánus fordulat, mellyel megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi legprospérálóbb korszakát, ami a század közepéig, a marxista jogelmélet uralomra jutásáig tartott. Míg korábban a jogfilozófia és a jogszociológia közé egyenlőségjelet tett, addig a neokantiánus szemléletmódnak megfelelően ekkortól már elválasztotta egymástól a jog vizsgálatának e két területét. Ennek az időszaknak az eredményei azok a művek, melyek Somló tudományos hírnevét jogfilozófusként idehaza és főleg a német nyelvterületen megalapozták. S joggal lehet büszke a magyar jogtudomány arra, hogy Rudolf Stammler, Gustav Radbruch, Hans Kelsen és Alfred Verdross mellett Somlót is az európai neokantiánus jogfilozófia nagyjai sorában tartják számon.

A századforduló táján publikált írásaiban a természettudományos pozitivizmus és az evolúcionizmus alapján állva kritizálta a korabeli „hivatalos” tudományeszményt. Po-

zitivista elméleti állásfoglalását ekkoriban radikális közéleti-tudományos tevékenysége egészítette ki. E korszak egyik fő művének tekinthető az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus* című könyve. A korabeli monopolkapitalista fejlődés együttjárójaként tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását. Az 1906-ban megjelentetett *Jogbölcseleti előadásaiban* – bár a korábbi pozitivista nézőpont változatlan – egy sor kérdésben a későbbi fő művét, a *Juristische Gundlehre*-t idéző megfogalmazásokkal találkozunk. Különbséget téve a tiszta és az alkalmazott (normatív) tudományok között már ekkor rögzíti későbbi neokantiánus kiindulópontját, mely szerint a jogbölcselet két kérdéskör vizsgálatára szorítkozik: 1. a jog előfeltételeinek és fogalmának meghatározása (jogi alaptan), 2. a helyes jog kutatása (jogi értéktan). A neokantiánus fordulat valójában – Stammler hatására – a helyes jog kérdésének tárgyalásában következett be, majd az 1917-ben német nyelven publikált *Juristische Gundlehre* című terjedelmes könyvében csúcsondott ki. Somló fő művében a korabeli neokantiánus felfogásnak megfelelően a jog – tartalmától független – fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését adja. Somló elméletében a jog, mint a legmagasabb rendű hatalom (jogalkotó hatalom) parancsa jelenik meg. Művének lelkes fogadtatása arra ösztönözte, hogy hasonló alapossággal kidolgozza jogi értéktanát is. Ennek előfeltételeként hozzálátott egy önálló filozófiai alapvetés - ismeretelméleti megközelítés - kidolgozásához, mely csupán korai halála után 1926-ban, posztumusz műként, töredékes formában jelenhetett meg.¹¹

Somló munkásságával a neokantiánus irányzat szellemisége vált uralkodóvá a hazai jogbölcseleti gondolkodásban. Somló kisugárzó hatása – legkedvesebb tanítványa – *Moór Gyula* (1888-1950), aki a két világháború közötti legtekintélyesebb magyar jogfilozófus, a szegedi majd a budapesti egyetem professzora munkásságában érhető tetten.¹² Az 1920-as évek elején Moórt joggal nevezte az „új magyar jogfilozófia” megteremtőjének Horváth Barna, a neves pályatárs, utalva mindazokra az előzményekre, melyek idehaza megalapozták ezt a teljesítményt.¹³ Moór újszerűsége „összefoglaló” szemléletmódjában öltött testet, melyet egyes kritikusai nem minden ok nélkül eklektikus fölfogásnak neveztek.

A neokantiánus jogfilozófiához való kötődésében Moórra a legnagyobb hatást Stammler – akivel 1912-ben a berlini egyetemen személyesen is megismerkedett – és Somló gyakorolták. Rajtuk kívül Kelsen nevét kell megemlíteni, akinek az elmélete – bár sokat vitatkozott vele¹⁴ – mindenkor viszonyulási pontként hatott jogbölcseletére. Moórt saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá nagy hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti előzmények problémafölvetéseinek komplex szemlélete jellemzi. Az 1923-ban megjelent *Bevezetés a jogfilozófiába* című első összefoglaló jellegű művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél: 1. a jog fogalmának meghatározása („jogi alaptan”), 2. a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája”) és 3. a jog helyességének kérdése („jogi értéktan” vagy „jogi axiológia”). Már ebben a művében megfogalmazza a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköréeként a „tétéles jogtudományok módszertaná”-t.

Moór a 1920-as évek végétől a neokantiánus filozófiában új utakat kereső – Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert nevével fémjelzett – „badeni” vagy más néven „értékta-ni iskola” által megfogalmazott paradigmákon próbálta jogfilozófiai rendszerét tovább-építeni. Ennek során a neokantiánus jogbölcselet központi problémáját jelentő valóság (Sein) és érték (Sollen) világának szigorú elkülönítése helyett a kiengesztelhetetlen ellentétet vallókkal szemben e két szféra közötti kapcsolatot kereste, melynek következményeképp a jogot az „értékes valóság” birodalmába tartozó jelenségként értelmezte. Míg az 1930-as években Heinrich Rickert fölfogásában vélte a legtöbb fogódzót megtalálni, addig az 1940-es évek elejére Nicolai Hartmann újhegeliánus indíttatású filozófiai tézisei kerültek előtérbe elméletében. Az 1940-es évek elején megjelent munkáiban a neokantiánus és újhegeliánus filozófiai gondolatok szintéziseként fölfogott „újabb kultúrfilozófiai irányzat”-ban látta a jogbölcseleti gondolkodás megújításának lehetőségét. Mindezek következtében a jogban nemcsak absztrakt előírásokat tartalmazó szabályrendszert látott, hanem egyben azoknak az emberi cselekvéseknek a testi-lelki realitását is, amelyekben a jog szellemi tartalma élő valóságot nyer. Sajnálatos tény, hogy a közbejött háború és az azt követő mozgalmas évek elvonták az idejét az új filozófiai alapokra épített jogbölcseleti rendszer kidolgozásától. Moór munkásságának legmaradandóbb – a későbbiekben is legtöbbet hivatkozott – része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódása. Valójában ez az a kérdéskör, melyben legerősebben érvényesült tanítómestere, Somló Bódog hatása. A hatalmi- és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemeléseivel Moór árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti hatalom sajátosságainak vizsgálatára.

A magyar jogbölcseleti tradícióban az 1930-as évek elejétől kezdődően az uralkodó neokantiánus felfogásban új szintet teremtett meg *Horváth Barna* (1896-1973), akinek pályakezdését még a 1920-as években Moór segítette, s később a szegedi egyetem professzoraként vált híressé.¹⁵ Jogelméleti szemléletmódjának – melyet előszeretettel nevezett jogszociológiának, sőt Kelsen terminológiáját szem előtt tartva „tisza jogszociológiá”-nak – eredetisége főképpen az ún. szinoptikus (egybenező) látásmódjában és az ehhez funkcionálisan szorosan kapcsolódó processzuális (eljárás) jogszemléletében nyilvánult meg. Horváth elméletének eredetisége két alapvető – a korabeli jogfilozófiában egymásnak ellenfelező – paradigma összeegyeztetésében mutatkozik meg. Az újkantiánus (Lask, Rickert, Verdross, Kelsen stb.), illetve a pragmatikus-empirikus szemléletmód (Pound, amerikai realizmus, pszichologizmus stb.) egyidejű érvényesülése és egymásra vonatkoztatása nem csupán a magyar, hanem az európai jogi gondolkodásban is úttörő jellegű vállalkozásnak számított. E két nagyhatású paradigma jelenléte természetesen nem véletlenszerű. Míg a neokantiánus paradigmát a két világháború közötti Közép-Európában evidensnek kell tekintenünk, addig a pragmatizmus bizonyos szempontból új gondolatként jelenik meg, pláne ha a korabeli magyar jogbölcseleti közfelfogásra gondolunk. Horváth empirizmus iránti fogékonysága két okra vezethető vissza. Egyrészt pályája elején mint gyakorló jogász

tudatosan élte meg a norma és valóság ellentmondásait, amellyel a neokantiánizmus nem nézett szembe, másrészt a 1920-as évek végén tett angliai útja során nagy hatást gyakorolt rá az angolszász jogi kultúra.

A Horváth által kidolgozott szinoptikus módszer a neokantiánus jogfilozófia egyik alapkérdésének, az érték és valóság összefüggésének egészen eredeti értelmezése. A „kortárs” hazai jogfilozófiai gondolkodás legjelesebb tagjai Somlótól Moóron keresztül Horváthig e probléma megoldásával voltak elfoglalva. Horváth e módszert a jogász tevékenység lényegéből bontotta ki, s a bíró fejében végbemenő gondolkodási sémának tekintette a jogot, amely nem más mint egy „reflexív gondolati képződmény”. A jogász eljárása azáltal válik szinoptikus módszerré, hogy a jogesetet a jogi normára, illetve ezzel egyidejűleg megfordítva a jogi normát a jogesetre vonatkoztatja. A jogász tehát egy normatív tényállást vet össze egy valóságos tényállással. A jogásznak e munkájához jogszabályokon szelektált tényismeretre és tényállásokon szelektált jogszabályismeretre van szüksége. Míg a gyakorlati jogász elsődlegesen a jogesetre, az elméleti jogász inkább a jogtételre összpontosít, de mindkettőjüket az jellemzi, hogy együtt nézik a jogesetet és a jogszabályt.

Horváth szinoptikus szemléletmódjához szorosan kapcsolódó processzuális jogszemlélete szerint a jog nem egyszerűen egy norma, hanem az elvont magatartási minta és az annak megfelelő tényleges magatartás, vagy másképpen, a norma és magatartás kapcsolata, ami nem más, mint az eljárás. Az eljárás a jog „genus proximuma”. Vagyis a jogeset és a jogi norma folytonos (szinoptikus szerkezetű) egymáshoz rendelése egy eljárási folyamatot képez. Horváth szerint a jog, mint a társadalmi eljárások legfejlettebbike, a legfejlettebb eljárási apparátus kialakításával valósítja meg az eljárás felső fokát.

Horváth jelentősége abban áll, hogy a 20. századi (neokantiánus) magyar jogbölcseleti gondolkodás tradicionális német-osztrák kötődéseit az angolszász jogtudományi szemléletmód közvetítésével „lazította”, új perspektívákat teremtve a hazai jogelmélet további fejlődésének. Sajnálatos módon a második világháború és az azt követő politikai változások 1949-ben emigrációba kényszerítették, ahol már nem volt igazán lehetősége elmélete továbbfejlesztésére.¹⁶

Az 1930-as évek végétől kezdődően főleg Moór és Horváth tanítványai¹⁷ személyében egy új, igen tehetséges korosztály szárnypróbálgatásának lehetünk tanúi. A Moór tanítványok közül *Szabó József* (1909-1992)¹⁸ és *Solt (Scholz) Kornél* (1917-2002)¹⁹, illetve a Horváth tanítványok közül *Bibó István* (1911-1979)²⁰, *Vas Tibor* (1911-1981)²¹, *Bolgár Vera*, valamint a pécsi *Losonczy István* (1908-1980)²² első publikációit a neokantiánus paradigma végleges meghaladására tett kísérleteknek tekinthetjük. Személyükben az az új generáció jelent meg, akik számára a német jogtudomány eredményeiben való tájékozottság mellett az angol-amerikai, francia stb. irodalom egyidejű ismerete révén, illetve az elődök külföldi szakmai kapcsolatait más irányokba is továbbépítve lehetőség nyílt, hogy a magyar jogbölcseleti gondolkodás – végleg szakítva az ekkorra már lazuló egyoldalú német-osztrák orientációval – a nemzetközi jogfilozófiai közélet európai mércével mérhető részévé válva megfeleljen a második

világháborút követő modern kor kihívásainak.²³ Azonban ez a „kihívás” a közismert közép-kelet-európai politikai történések tükrében más irányt vett. A Magyarországon 1948/49-ben bekövetkezett hatalomátvétel, nem csupán a háború utáni politikai, gazdasági és kulturális föllendülést akadályozta meg és perspektivikusan a nyugat-európai fejlődési modell megvalósításától szakította el hazánkat, hanem – csupán utólag tudjuk – négy évtizedes kitérőt eredményezett a magyar jogfilozófia fejlődésében.

Az európai tudományos vérkeringésbe való újbóli bekapcsolódás alapvető feltétele, hogy ismerjük és tisztában legyünk jogbölcseleti hagyományainkkal, s használjuk fel mindazokat az eredményeket, amelyeket elődeink felhalmoztak.²⁴ Természetesen legyünk kritikusak is a sokszor töredékes, gyakran torzóban maradt életművekkel, s vessük össze saját koruk tudományos színvonalával. Ha ilyenkor azt állapítjuk meg, hogy bizony kevés az originális gondolat, s csupán másodvonalbeli elmélettel állunk szemben, azt mondjuk ki, de legyünk büszkék arra, ami ma is érték, ami ma is vállalható.

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetét átfogóan tárgyaló irodalomból a teljesség igénye nélkül lásd: Somló Bódog: 'Die neuere ungarische Rechtsphilosophie', Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 1 (1907-08) 315-323. o.; Finkey Ferenc: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908); Horváth Barna: 'Die ungarische Rechtsphilosophie', Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 24 (1930) 37-85. o.; Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955); Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében (Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1981); Szilágyi Péter: Fejezetek Az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXVI. (Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1984) 105-153. o.; Samu Mihály - Szilágyi Péter: Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön. In: Horváth Pál (szerk.): Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében (Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1985) 313-392. o.; Loss-Szabadfalvi-Szabó-H. Szilágyi-Zödi: Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995); Percz László: 'A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth' = Századvég (1998) 73-94. o.; Szabadfalvi József: Jogbölcseleti hagyományok (Debrecen, Multiplex Media - DUP, 1999); Szilágyi Péter: Jogbölcselet. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. V. köt. (Szekszárd, Babits Kiadó, 2000) 39-47. o.

3 Virozsil Antal főbb jogbölcseleti tárgyú művei: Jus naturae privatum, methodo critica deductum (Pest, 1833); Epistome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae (Pest, 1839) Magyarul: Egyetemes természet- vagy észjog elemei (Pest, 1861)

4 Pauler Tivadar jelentősebb jogbölcseleti tárgyú művei: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota (Pest, 1842-43); Az álladalom jogalapja (Pest, 1845); Jog- és államtudományok encyclopaediája (Pest, 1851); Bevezetés az észjogtanba (Pest, 1852); Észjogi alaptan (Pest, 1854); Büntető jogtan (Pest, 1864-65); Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez (Budapest, 1878)

5 Pulszky Ágost jogbölcseleti tárgyú művei: A római jog, s az újabbkori jogfejlődés. Értekezé-

sek a történet-tudományi Osztály köréből. VII. sz. (Pest, 1869); 'Az ind jogról' = Budapesti Szemle, IV. köt. (1874) 357-369. o.; 'Az angol jogbölcselet történetéhez' = Budapesti Szemle, VI. köt. (1875) 126-148. o.; A jog és állambölcselet alaptanai (Budapest, 1885); 'A demokrácia jövője' = Budapesti Szemle, XLVI. köt. (1886) 1-22. és 202-223. o.; A jog és állambölcselet feladatai. (Székfoglaló) Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. VII. sz. (Budapest, 1888)

6 Sir Maine Sumner Henrik: A jog őskora, összekötetése a társadalom alakulásának történetével, s viszonya az újkori eszmékhez. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte Pulszky Ágost (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875)

7 Pulszky Ágost: The Theory of Civil Law and Society (London, T. Fisher Unwin, 1888)

8 Pikler Gyula főbb jogbölcseleti tárgyú művei: Bevezető a jogbölcseletbe (Budapest, Athenaeum, 1892); Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. Az igazságosságról általában (Budapest, Politzer, 1897); A jog keletkezéséről és fejlődéséről (Budapest, Politzer, 1897); A büntetőjog bölcselete (Budapest, Politzer, 1897)

9 Somló Bódog jelentősebb jogbölcseleti tárgyú művei: Állami beavatkozás és individualizmus (Budapest, Politzer, 1903); Jogbölcselet (Pozsony, Stampfel, 1901); Jogbölcseleti előadások. I-II. (Kolozsvár, Sonnenfeld, 1906); 'A jog értékmérői' = Huszadik Század, XI. évf. (1910) 1-14. o.; 'Az érték problémája' = Athenaeum, XX. évf. (1911) 2-3. sz. 84-113. és 37-66. o.; A helyes jog elméletéről. Erdélyi Museum Egylet Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának Kiadványai. V. füz. (Kolozsvár, 1912-13); Juristische Grundlehre (Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917) [második kiadás: 1927, újranyomva: Aalen, Scientia Verlag, 1973]; Jogbölcselet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán (Budapest, Grill Károly Könyvkiadója, 1920); [újabb kiadás: Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata /Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995/]

10 Említésre méltó a Pikler Gyulával közösen írt német nyelvű tanulmánya: Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie (Berlin, K. Hoffman, 1909)

11 Prima philosophia. Gedanken zu einer erster Philosophie (Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1926)

12 Moór Gyula jelentősebb jogbölcseleti tárgyú művei: Stammeler "Helyes jogról szóló tana". Magyar Jogászegyleti Értekezések. 25. füz. (Budapest, 1911); 'A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammeler jogfilozófiájában' = Athenaeum, XX. köt. (1911) 4, 1-35. o.; 'Die Reform des ungarischen Schwurgerichtes', Der Rechtsgang, 2 (1914) 2, 142-204. o.; Macht, Recht, Moral. Ein Beitrag zur Bestimmung des Rechtsbegriffes. A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem tudományos közleményei. I. köt. 1. füz. (Szeged, 1922); Bevezetés a jogfilozófiába (Budapest, 1923); 'Eine Rechtsphilosophie des "kritischen Relativismus"', Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 17 (1923-24) 84-102. o.; A logikum a jogban (Budapest, 1928); Zum ewigen Frieden. Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus (Leipzig, 1930); A jogi személyek elmélete (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1931); Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus. In: Gesellschaft, Staat und Recht. Festschrift gewidmet Hans Kelsen zum 50. Geburtstag (Wien, 1931) 58-105. o.; 'Creazione e applicazione del diritto' = Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto, 14 (1934) 653-680. o.; A természetjog problémája (Budapest, 1934); Szociológia és jogbölcselet (Budapest, 1934); Jogfilozófia. Moór Gyula előadásai után jegyezte Püski Sándor (Budapest, Magyar Élet, 1936); A jogrendszer tagozódásának problémája (Budapest, 1937); 'A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában' = Athenaeum, XXVIII. köt. (1942) 3, 237-252. o.; 'Recht und Gesellschaft' = Zeitschrift für öffentliches Recht, 21 (1942) 5, 537-567. o.; 'Was ist Rechtsphilosophie?' = Archiv für Rechts-

und Sozialphilosophie, 37 (1943) "Ungarn-Heft" 3-49. o.; A szabad akarat problémája (Budapest, 1943); 'Újkantiánizmus és újhegelianizmus a jogfilozófiában' = Magyar Jogi Szemle, (1943) 3, 71-85. o.; A jogbölcselet problémái (Budapest, 1945); Tegnap és holnap között (Budapest, Révai, 1947)

13 Vö. Horváth Barna: 'Az új magyar jogfilozófia', Keresztény Politika, 2 (1923) 3, 153. o.

14 Vö. Szabadfalvi József: Moór Gyula Kelsen-interpretációja. (Függelék) In: Hans Kelsen: Az államelmélet alapvonalai (Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997) 105-121. o.

15 Horváth Barna fontosabb jogbölcseleti tárgyú művei: 'Die Idee der Gerechtigkeit', Zeitschrift für öffentliches Recht, 7 (1928) 508-544. o.; 'Természetjog és pozitívizmus' = Társadalomtudomány, 8 (1928) 212-247. o.; 'Ígazságosság és igazság' = Társadalomtudomány, 9 (1929) 209-247. o.; 'Die Gerechtigkeitslehre des Sokrates und des Platon' = Zeitschrift für öffentliches Recht, 10 (1930) 258-280. o.; Die Gerechtigkeitslehre der Vorsokratiker. In: Studi Filosofico-Giuridici dedicati a Giorgio Del Vecchio (Modena, Societa Tipografica Modenese, 1930) 336-372. o.; Die Gerechtigkeitslehre des Aristoteles. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica. Tom. IV. Fasc. 48. (Szeged, Szeged Városi Nyomda, 1931); 'Hegel und das Recht' = Zeitschrift für öffentliches Recht, 12 (1932) 52-89. o.; Bevezetés a jogtudományba (Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1932); Rechtssoziologie. Probleme des Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Recht (Berlin-Grunewald, Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte G.m.b.H. 1934); 'Sociologie juridique et Théorie Processuelle du droit' = Archives de Philosophie du droit et de Sociologie Juridique, 5 (1935) 181-242. o.; 'Macht, Recht, Verfahren' = Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 30 (1936) 67-85. o.; A jogelmélet vázlata (Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1937); Az utópia értelme (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1939); A génusz pere. Sokrates-Johanna. Acta Univ. Francisco-Josephina Kolozsvár. Juridico-Politica 3. (Kolozsvár, 1942); 'Prolegomena zur Soziologie' = Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 37 (1943) "Ungarn-Heft" 50-67. o.; Angol jogelmélet (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1943)

¹⁶ Az Egyesült Államokban egy terjedelmes angol nyelvű tanulmányban tett kísérletet a szinoptikus módszer továbbgondolására. A komoly szakmai figyelmet kiváltó és nemzetközi vitát provokáló mű a jog „mezőelméleté”-nek megfogalmazását kísérli meg. Az elmélet hátterét a fizikai világképben – a modern fizika eredményei nyomán (Einstein relativitáselmélete, illetve Maxwell mezőelmélete) – bekövetkezett változás inspirálta. A jog mezőelmélete nem kidolgozott teória, inkább izgalmas és továbbgondolásra érdemes gondolati kísérlet. (Vö. Horváth Barna: 'Field Law and Law Field' = Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, 8 /1957/ 44-81. o.)

17 Lásd bővebben Szabadfalvi József: Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről (Budapest, Osiris Kiadó, 1999) 125-152. o.

18 Szabó József: A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra. (Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1938); A jogászai gondolkodás bölcselete. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. (Szeged, 1941); 'Hol az igazság? (A bírói lélektan problémái.)' = Társadalomtudomány, 22 (1942) 1, 1-55. o.; 'Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte' = Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 37 (1943) "Ungarn-Heft" 101-121. o.; 'Der Rechtsbegriff in einer neutralistischen Beleuchtung' = Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, 1 (1948) 3, 291-331. o.

19 Solt Kornél: A normatív tényálladási elemek problémája (Budapest, Szent István Kiadó, 1940); 'A szokásjog sokértelműsége' = Gazdasági Jog, (1943) 2, 75-80. o.; 'A desuetudo problémája' = Magyar Jogi Szemle, (1944) 3, 82-94. o.

20 Bibó István jogfilozófiai tárgyú írásai: Kényszer, jog, szabadság (Szeged, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1935); 'Le dogme du „bellum justum” et la théorie de l'infailibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit' = Revue Internationale de la Théorie du Droit, 10 (1936) 1, 14-27. o. (Magyarul: A „bellum justum” dogmája és a jogi tévedhetetlenség teóriájának kritikai esszéje /Miskolc, Bólyai Kollégium, 1993/); 'Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität' = Zeitschrift für öffentliches Recht, 17 (1937) 5, 623-638. o. (Magyarul: Jogerő, jogi tévedhetetlenség, szuverenitás. /Fordította: Zsidai Ágnes/ In: Dénes Iván Zoltán /szerk./: Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről /Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001/ 321-334. o.); A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma (Bibó István magántanári próbaelőadása, 1940. június 13.) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5116/10. (Sajtó alá rendezte és közölte: Ruszoly József egyetemi tanár = Jogtudományi Közlöny, 47 /1992/ 3-4, 89-95. o.)

21 Vas Tibor: Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie (Szeged, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1935); A tiszta jogtan és a szemléleti jogelmélet (Kecskemét, Szellem és Élet, 1937)

²² Losonczy István jogfilozófiai tárgyú művei: 'Über die Möglichkeit und den Wissenschaftscharakter der Rechtswissenschaft' = Zeitschrift für öffentliches Recht, 17 (1937) 2, 145-194. o.; A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941); Jogfilozófiai előadásainak vázlata. Kiadja: Dr. Sándor Imre (Pécs, 1948); Jogbölcséleti jegyzet (Pécs, 1942); Abriß eines realistischen rechtsphilosophischen System / Egy realista jogfilozófia alapvonalai [1948] (Budapest, Szent István Társulat, 2002); Jogfilozófiai előadások vázlata (Budapest, Szent István Társulat, 2002)

²³ Említést érdemel még e helyütt a két világháború közötti - kevésbé ismert - magyar neoskolasztikus természetjogi hagyomány, mely bizonyos szempontból hatást is gyakorolt a neokantiánus jogfilozófusokra. Vö. Szabadfalvi József: 'Neoskolasztikus természetjog a két világháború közötti Magyarországon' = Vigilia, 67 (2002) 8, 586-594. o.

24 Szabadfalvi József: Húsz év a magyar jogbölcséleti tradíció újraértékelésében. In: Szabadfalvi József (szerk.): Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon (Miskolc, Bibor Kiadó, 2001) 415-432. o.